

Das Kapital: komünizmin kitabı¹

Sungur Savran

Bu yazının ana fikrine ulaşmamı ve bu fikri berrak biçimde ifade etmemi, yıllar boyu bazen bütünüyle karşıt fikirler savunarak yaptığımız tartışmalar sayesinde olanaklı ve gerekli kılan Yonca'ya, sevgiyle, minnetle...

Hegel'in Mantık kitabının tamamını derinlemesine inceleyip anlamaksızın Marx'ın Kapital'ini, özellikle de onun ilk Bölümünü, bütünüyle anlayabilmek imkânsızdır. Dolaşısıyla, yarım yüzyıl sonra tek bir Marksist bile Marx'ı anlamamıştır!!

Lenin (1914)²

¹ *Kapital* için buna çok benzer bir başlığı daha evvel de kullanmıştık. Bkz. “Komünist Devrimin Kitabı” (*Devrimci Marksizm*, sayı 15, Sonbahar-Kış 2011). O yazı, *Kapital*'in birinci cildinin Nail Satlıgan'ın Mehmet Selik metni üzerinde çalışmasıyla elde edilen Türkçe çevirisinin yayınlanması vesilesiyle düzenlenmiş bir toplantıda yapılmış olan kısa bir konuşmanın metniydi. Konuşmanın zaman sınırı ve daha önemlisi toplantının yapıma vesilesi dolayısıyla çok başka konulara da değinme zorunluluğu, bizi orada bu yazıda ayrıntısıyla savunacağımız tezi, dayanaklarını ve metinsel göndermelerini ortaya koymaksızın, yalnızca ana fikri ileri sürmekle yetinmeye mecbur etmişti. Şimdi bu yazı ile bu dayanakları sergilemeye girişiyoruz.

² V.I.Lenin, “Conspectus of Hegel's Book *The Science of Logic*”, *Collected Works*, c. 38, Moskova: Progress Publishers, 1976, s. 180. Türkçesi: V.İ.Lenin, *Felsefe Defterleri*, çev. Atilla Tokatlı, İstanbul: Minör Yayınları, 2013, s. 146.

Birkaç soru sorarak başlayalım.

Lenin, Cihan Harbi döneminde ve Ekim devriminin öncesinde bütün politikasının teorik temelini oluşturan yapıtlarından *Emperyalizm. Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* başlıklı çalışmasında daha Önsöz'den şu cümleyi kurar: “Emperyalizm, proletaryanın sosyal devriminin arefesidir.”³ Peki, neden böyledir? Lenin kitabın çeşitli noktalarında bunu emperyalizmin en özlü tanımını veren “tekel”in kapitalizmden sosyalizme geçişin habercisi olduğunu belirterek açıklar:

Emperyalizm genel olarak kapitalizmin temel özelliklerinin gelişmesi ve dolaysız devamı olarak ortaya çıkmıştır. Ama kapitalizm ancak gelişmesinin belirli ve çok yüksek bir aşamasında, bazı temel özellikleri kendi karşıtlarına dönüşmeye başladığında, **kapitalizmden daha yüksek bir sosyal ve ekonomik sisteme geçiş çağıının özellikleri** biçimlendiğinde ve kendilerini bütün alanlarda gösterdiklerinde kapitalist emperyalizm haline gelmiştir. Ekonomik açıdan bakıldığında, bu süreçteki ana mesele kapitalist serbest rekabetin yerini kapitalist tekelin almasıdır.⁴

Görüldüğü gibi, Lenin burada “kapitalizmden daha yüksek bir sosyal ve ekonomik sisteme geçiş çağıının özellikleri”nden söz ediyor. Bu özellikler nedir? Marksizmin geniş literatürünün hangi eserinde ya da eserlerinde ortaya konulmuşlardır?

Bir başka soru. Trotskiy, 1938 yılında IV. Enternasyonal'in kuruluşu için kaleme aldığı, genellikle “Geçiş Programı” adıyla bilinen metnin ilk bölümünün son paragrafına şu cümlelerle başlıyor:

Tarihsel koşulların sosyalizm için henüz “olgunlaşmadığına” ilişkin lafazanlıklar ya cehaletin ürünüdür ya da bilinçli bir aldatmacadır. Proleter devrim için gerekli nesnel önkoşullar sadece olgunlaşmakla kalmayıp, neredeyse çürümeye yüz tutmuştur. Önümüzdeki tarihsel dönemde sosyalist devrimin gerçekleşmemesi halinde bütün insanlık kültürü bir yıkım tehdidi altındadır.⁵

Nereden biliyor? Tarihsel koşulların sosyalist devrim için “olgunlaştığına” ilişkin bu kadar güvenli konuşmasının nedeni nedir? Proleter devriminin “nesnel önkoşulları” nedir? Sosyalist devrim gerçekleşmezse uygarlık neden bir yıkım tehdidi altındadır? Trotskiy'in bu sorulara cevap verebilmek için demek ki elinde birtakım kriterleri vardır. Kapitalizmin sosyalizme ulaşmak bakımından **olgunlaşmasının** veya proleter devrimin **nesnel önkoşullarının** Marksist teoride kavramsal temelleri olmalıdır. Trotskiy belli ki bu kavramsal temellerden hareketle uygun kriterleri kullanarak içinde

3 Bu Önsöz kitabın orijinal basımının Rusça önsözü değil, 1920'de kaleme alınan ve ilk kez 1921'de yayınlanan “Fransızca ve Almanca Basımlara Önsöz”dür. *Collected Works*, a.g.y., c. 22, s. 194.

4 A.g.y., s. 265. Vurgu bizim.

5 Lev Trotskiy, *Geçiş Programı. IV. Enternasyonal'in Kuruluş Belgesi*, İstanbul: Kardelen Yayınları, 1992, s. 13.

yaşadığı dünyaya bakmış ve sosyalizmin gününün geldiğini saptamıştır. Bu kavramsal temelleri, bu kriterleri Marksizmin devasa literatürünün neresinde, hangi kaynaktan bulabiliriz? Unutulmasın ki, 20. yüzyılın Lenin ile birlikte en önemli iki devrimcisinden biri için, “devrimin zamanı gelmiştir” saptamasını yapmayı sağlayacak bir kavramsal çerçeve, bir kriter her şeyden fazla önem taşıyacaktır.

Bizim bu yazıda ileri süreceğimiz ana tez şudur: Hem Lenin’in, hem Trotskiy’in **kapitalizmden sosyalizme geçiş açısından** üzerinde durdukları kriterleri ve kavramsal özellikleri sağlayan kaynak, Marx’ın *Kapital*’idir. Marksizmin bu temel yapısının birinci cildinin yayınlanışının tam tamına 150. yıldönümünü yaşıyoruz. Bu 150. yıldönümünde *Kapital*’in genellikle sanıldığı aksine **yalnızca** bir ekonomi kitabı değil, **aynı zamanda** son derecede politik bir kitap olduğunu, dahası sadece kapitalizm hakkında değil belki daha da önemlisi, burada aynı anlama gelmek üzere, **sosyalizm/komünizm hakkında bir kitap** olduğunu ortaya koymayı hedefliyoruz.

Öyleyse şimdi yüzümüzü *Kapital*’e çevirelim.

“Modern toplumun ekonomik hareket yasası”

Marx 1867 yılının Eylül ayında piyasaya çıkan *Kapital*’in birinci cildinin başında yer alan ve şimdi “Almanca Birinci Basıma Önsöz” olarak bilinen tanıtma metninde, kendi kitabı hakkında şu özlü cümleyi kurar: “...bu eserin nihai amacı, modern toplumun ekonomik hareket yasasını ortaya çıkarmaktır...”⁶ *Kapital* üzerine yapılmış tartışmalara aşina olanlar bilecektir: Literatür genellikle çoğul olarak “sermayenin hareket yasaları” üzerine tartışır. Aslına bakılırsa Marx kendisi de aynı Önsöz’de “kapitalist üretimin yasaları”ndan söz eder.⁷ Marx *Kapital*’in çeşitli yerlerinde bu farklı yasaları ayrı ayrı ele alır. Bunlar “birinci yasa”, “ikinci yasa” gibi kodifiye edilmiş biçimde sayılmamıştır, ama pekâlâ *Kapital*’in “kapitalist üretimin yasaları”nı açıkladığı söylenebilir. Birinci ciltte ele alınan “kapitalist birikimin genel yasası”ndan (bir tarafta sermaye birikirken, diğer tarafta sefalet birikir)⁸ yedek sanayi ordusunun oluşumuna,⁹ sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesinden¹⁰ Üçüncü Cilt’te açıklanan kâr oranının eğilimli düşüş yasasına,¹¹ daha pek çok yasa, bazen açıkça yasa adıyla, bazen örtülü olarak *Kapital*’in sayfalarında yer alır. Peki, neden tam da eserin **nihai amacını** tanımlarken **tek bir yasadan** söz etmiştir Marx? Bu yasalardan hangisi ayrıcalıklıdır?

6 Karl Marx, *Kapital*, Cilt I, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2011, s. 19.

7 A.g.y., s. 18.

8 A.g.y., Bölüm 23, Kesim 4, s. 619-625.

9 A.g.y., Bölüm 23, bu kez Kesim 3, s. 608-618.

10 A.g.y., s. 604-607.

11 Karl Marx, *Kapital*, Cilt III, çev. Mehmet Selik ve Erkin Özalp, İstanbul: Yordam Kitap, 2015, Üçüncü Kısım, s. 215-270.

Bu soruya cevap verebilmek için Marx'ın "Almanca İkinci Basıma Sonsöz" başlığıyla yayınlanmış bulunan metninde bazı ipuçları bulabiliriz. Marx, bu Sonsöz'ün başlarında kendinden önceki ekonomi politik bilimi hakkında şunu yazıyor:

Ekonomi politik, burjuva nitelikte olduğu, yani kapitalist düzeni tarihsel açıdan geçici bir gelişme aşaması olarak değil, aksine toplumsal üretimin mutlak ve en son biçimi olarak kavradığı ölçüde, ancak, sınıf mücadelesinin örtük kaldığı ya da kendisini yalnızca münferit olaylarla ortaya koyduğu süre boyunca, bilim olarak kalabilir.¹²

Marx'ın kendi ekonomi politik eleştirisinin¹³ sınıf mücadelesinden korkusu olamayacağını biliyoruz, çünkü o "...yalnızca, tarihsel görevi kapitalist üretim tarzını yıkmak ve ardından sınıfları ortadan kaldırmak olan sınıfı temsil edebilir: proletarya."¹⁴

Buradan elde ettiğimiz ipucu şudur: Marx kendi eleştirisini ekonomi politikten iki şeyle ayırmaktadır esas olarak. Birincisi, ekonomi politik burjuvadır, Marksist eleştirisi ise proletaryaya yaslanır, onu temsil eder. İkincisi, bundan dolayı ekonomi politik "kapitalist düzeni (...) toplumsal üretimin mutlak ve en son biçimi olarak" kavrar. Marx'ın eleştirisi tersini yapar.

Nasıl yapar? Bunun ipucunu da aynı Sonsöz'de adı verilmeyen bir Rus yazarın Marx'ın yapıtı için yazdıklarında buluyoruz. Bu yazar önce şöyle yazıyor:

Marx için (...) önemli olan sadece bu görüngülere [fenomenlere-ss] hükmeden yasa değildir. **Onun için daha da önemli olan**, görüngülerin değişimlerinin, bunların gelişmelerinin, yeni bir biçimden diğerine, bir ilişkiler düzeninden diğer ilişkiler düzenine geçişlerinin yasaasıdır. (...) Marx'ın **bir tek derdi vardır**: disiplinli bilimsel araştırma yoluyla toplumsal koşullardan oluşan belirlenmiş düzenlerin birbirini izlemesinin zorunluluğunu göstermek (...) Bunun için, aynı anda hem mevcut düzenin zorunluluğunu, hem de (...) mevcut düzenin kaçınılmaz olarak geçmek zorunda olduğu bir başka düzenin gerekliliğini kanıtlaması bütünüyle yeterlidir.¹⁵

12 *Kapital*, Cilt I, a.g.y., s. 23.

13 Ekonomi politiğin eleştirisi (ya da aynı anlama gelmek üzere siyasal iktisadın eleştirisi) kavramının daha geniş bir ufukla ve daha kapsamlı bir tartışmasını çeşitli yerlerde yapmış bulunuyoruz. Doğrudan doğruya bu kavram etrafında örülmüş bir yazı için bkz. Sungur Savran, "Siyasal İktisadın Eleştirisi", Nail Satlıgan/Sungur Savran/E. Ahmet Tonak, *Kapital'in İzinde*, İstanbul: Yordam Kitap, 2012. Bu yazı daha önce *Devrimci Marksizm* dergisinde de (sayı 5, Kış 2007-2008) yayınlanmıştır.

14 *Kapital*, Cilt I, a.g.y., s. 25.

15 A.g.y., s. 27-28. Vurgu bizim. Bu alıntıda çeviriyi bir ölçüde düzeltmek zorunda kaldık. Selik-Satlıgan çevirisinde esas mesele sanki toplumsal ilişkilerin belirli bir düzene sahip olması imiş gibi görünüyor. Daha da önemlisi, "düzenlerin birbirini izlemesi" fikri kaybolmuş durumda. Oysa bu, Rus yazarın ana fikrini oluşturuyor. *Kapital*'in ilk İngilizce çevirisi olan Samuel Moore/Edward Aveling çevirisinde şöyle: "...the necessity of successive determinate orders of social conditions..." Bkz. Karl Marx, *Kapital*, v. 1, New York: International Publishers, 1967, s. 18.

Görüleceği gibi Rus yazar döne döne aynı şeyi söylüyor: Marx'ta gördüğü en önemli şey, bir toplumsal düzenin yerini başka bir düzenin almasının zorunluluğudur. Bunu tam üç kez söylüyor. Bunun Marx'ın "tek derdi" olduğunu iddia ediyor. Peki, Rus yazar burada feodalizmin yerini kapitalizmin almasını kaşt ediyor olabilir mi? Biraz daha okursak söz konusu olanın başka bir şey olduğunu görürüz: "Böyle bir araştırmanın bilimsel değeri, verili bir toplumsal organizmanın ortaya çıkışını, varoluşunu, gelişimini, ölümünü, ve onun yerini farklı, daha yüksek bir başkasının almasını düzenleyen özel yasaların aydınlatılmasında yatar."¹⁶

Kapital, bir toplumsal organizmanın ortaya çıkışını, varoluşunu, gelişimini incelemektedir yazarımıza göre. Feodalizmin *Kapital*'de olsa olsa geçmişe gönderilerde ve kapitalizmin tarihsel olarak doğuşunun tartışılmasında (en önemlisi ilk birikim sürecinde), yani sadece kendi ölümü aşamasında tartışıldığı ortadadır. Ortaya çıkışı (yani köleci toplumun bağrından belirişi) ya da varoluşu ve gelişimi hemen hemen hiç tartışılmaz, olsa olsa anlık atıflara konu olur. Öyleyse yazarımızın sözünü ettiği toplumsal organizma kapitalizmdir. Öyleyse, Marx, yazarımıza göre, *Kapital*'de kapitalizmin ölümünü ve onun yerini daha yüksek bir toplumsal organizmanın (komünizmin) alışını incelemektedir.

Ama, diyebilir okurumuz, bu sadece Rus yazarın fikri olabilir. Marx da böyle düşünüyor mu? Marx bizim yaptığımızdan çok daha uzun bir alıntıyı aktardıktan sonra ekliyor: "Sayın yazar, benim gerçek yöntemim dediği şeyi bu kadar isabetli ve kişisel olarak onu uygulamam söz konusu olduğu ölçüde, bu kadar olumlu bir şekilde tarif ederken, diyalektik yöntemden başka neyi tarif etmiş oluyor?"

Bizce durum açıklığa kavuşmuştur: Marx için diğerlerinden daha önemli olan şey, "tek derdi", bir toplumsal düzenin, yani kapitalizmin, ölümü ve yerini daha yüksek bir düzenin, yani komünizmin, almasıdır. Tekil yasa budur. "Sermayenin ekonomik hareket yasaşı", o tek başına duran yasa, **kapitalizmin komünizmi üretmesidir**.

"Emek araçlarının yalnızca birlikte kullanılabilen emek araçlarına dönüşümü"

Peki kapitalizm komünizmi nasıl üretir? Bu sorunun cevabı, görmek isteyen gözler için *Kapital*'in, özellikle birinci cildinin bütününe sinmiş, ona tamamıyla yedirilmiş bir diyalektik içinde anlatılır. Zaten birinci cilt tam da bu açıklamayı doruğuna taşıyan bir bölümle sona erer: "Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi".¹⁷

16 *Kapital*, cilt I, a.g.y., s. 28.

17 Bu bölüm Yordam Kitap edisyonunda 7. Kısım, 24. Bölüm'ün 7. Kesimidir. Bkz. *Kapital*, c. I, a.g.y., s. 727-730. Buna karşılık Sol Yayınları edisyonunda 8. Kısım, 32. Bölüm'ün tamamıdır. Bkz. Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, çev. Alaattin Bilgi, İstanbul: Sol Yayınları, 1986, s. 780-783. Bu farklılığın nedeni Yordam edisyonunun Almanca ilk basım orijinal bölümlendirme sistematüğini, Sol edisyonunun ise Fransızca çeviriden hareketle oluşturulmuş olan İngilizce çevirinin bölümlendirme sistematüğünü izlemiş olmasıdır.

Neden birinci cilt? Çünkü başka yerlerde ayrıntısıyla açıklamış olduğumuz gibi, kapitalist toplumda sermaye ile ücretli emeğin ilişkisinin üretimi ve yeniden üretiminin özü arılığı içinde birinci ciltte ele alınır.¹⁸ İkinci cilt birinci ciltte yeniden üretimi zaten ortaya konulmuş olan sermaye-ücretli emek ilişkisinin dolaşımıyla, üçüncü cilt ise yüzey biçimlerine dönüşümle, görünüşlerle ve sermayeler arası bölüşümle ilgilidir. Dolayısıyla, kapitalizmin tarihsel gelişme yasasının, sermaye ilişkisinin özünü oluşturan sermaye-ücretli emek ilişkisinden türetilmesi, yani birinci cildin sonunda ortaya konulması bilimin diyalektiğine son derecede uygundur.

“Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi” bölümü, üç sayfada bütün modern tarihin gelişim patikasını bir zorunlu hareket olarak çok yoğun bir metinle son derecede özlü biçimde önümüze serer. Bu ana kadar Marx, önce bütün kapsamı ve derinliğiyle kapitalist birikim sürecini, sonra da son altı bölümdür “ilk birikim” adını verdiği,¹⁹ kapitalizmin temel ilişkisini hazırlayan, doğrudan üreticilerin, köylülerin, zanaatkârların ve diğerlerinin topraktan ve üretim araçlarından kopmasıyla sonuçlanan süreci anlatmıştır. Şimdi artık bir senteze hazırızdır.

Marx “Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi” bölümünde önce sermayenin nasıl doğrudan üretici ile üretim araçları arasında var olan tarihsel birliği bütünüyle ortadan kaldırdığını, ardından bunun nasıl yepyeni bir üretim tarzının dinamiklerini serbest bıraktığını, el birliği, işyerinde teknik işbölümü ve makineli üretimin nasıl üretim süreçlerini kolektiflettiğini anlatır. Bu süreç içinde ve sayesinde, büyük ölçekli üretim faaliyeti hep daha etkin, verimli ve kârlı sonuçlar elde etmeye yaradığı için, daha önce doğrudan üreticilerin bağımsız varlığını ortadan kaldırmış olan kapitalistler, artık kendilerinden daha zayıf kapitalistleri de yutmaya başlamıştır. Yani artık kapitalistler kapitalistleri mülksüzleştirmeye başlamıştır. Bundan sonrasını, uzun bir alıntıyla Marx’tan dinleyelim:

Bu mülksüzleşme, kapitalist üretimin özünde yatan yasaların işlemesiyle, sermayelerin merkezileşmesiyle gerçekleşir. Her bir kapitalist, birçok kapitalistin başını yer. Bu merkezileşme ya da az sayıda kapitalistin çok sayıda kapitalisti mülksüzleştirmesi ile birlikte, emek sürecinin el birliğine dayanan biçimi, bilimin bilinçli teknik kullanımı, toprağın bilinçli sömürüsü, emek araçlarının yalnızca birlikte kullanılabilen emek araçlarına dönüşümü, bütün üretim araçlarında, birleşik, toplumsal emeğin üre-

18 Bu önermenin kısa ve bütünsel bir açıklaması için bkz. örneğin Sungur Savran, “Karl Marx, Kapital”, *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu*, İstanbul: Yordam Kitap, 2013, özellikle “*Kapital*’in mimarisi” bölümü, s. 226-232.

19 “İlkel birikim” değil. Sol edisyonunun çevirmeni Alaattin Bilgi’nin bu terimi kullanmasının nedeni, Almanca’dan İngilizce’ye çeviride bir terim hatası yapılmış olmasıdır. Almanca “kökündeki birikim” gibi bir anlama gelen terim İngilizce’ye “primitive accumulation” olarak geçmiş olduğu için, metni İngilizce’den çeviren Bilgi, “ilkel birikim”i kullanmıştır. Ama Selik-Satlıgan çevirisinde bu terminolojik hata düzeltildikten sonra yanlışta ısrar doğru olmaz. İlk birikimde “ilkel” gibi görünen çok şey vardır, ama modern bir şey olduğunu gizlemek çok yanlış olur.

tim araçları olarak kullanılmaları yoluyla tasarruf sağlanması, bütün ulusların dünya piyasası ağına sokulması ve böylece kapitalizmin uluslararası bir nitelik kazanması, giderek büyüyen ölçeklerde gelişir. (...) [A]ynı zamanda, sayıca gittikçe artan bir sınıfın, kapitalist üretim sürecinin bizzat kendi mekanizması ile eğitilen, birleşen ve örgütlenen işçi sınıfının isyanı da büyür. Sermaye tekeli, kendisiyle birlikte ve kendisinin hükmü altında gelişen üretim tarzının ayak bağı olur. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması, sonunda, bunların kapitalist kabuklarıyla uyşamadıkları bir noktaya ulaşır. Kabuk parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin saati çalmıştır. Mülksüzleştirilenler mülksüzleştirilir.²⁰

Burada sermayeye dayanan üretim tarzının kendi gelişmesinin mantığı icabı kendi temellerini nasıl ortadan kaldıracığı anlatılıyor. Kolektif, toplumsal, büyük ölçekli, uluslararası çapta yürütülen üretim kendi dinamiğiyle her geçen gün küçük kapitalistleri de ortadan kaldırarak üretim araçlarını merkezileştirmekte, emeği daha önceki küçük ölçekli yalıtılmışlıktan işçinin “kolektif işçi” olarak anılmasına yol açacak ölçüde toplumsallaştırmaktadır. Artık üretim kararları dev birimlerde verilmekte ve üretim çok geniş ölçekli olarak, hem de uluslararası kapsamda planlanmaktadır. İşte Marx’ın üretimin ve emeğin toplumsallaşması dediği süreç budur. Bu toplumsallaşma sermayenin özel mülk edinmeye ve piyasaya dayanan mantığıyla çelişkiye girer. Toplumsallaşmış üretim planlama ister; kapitalist özel mülkiyet bunu engeller. Evet, “çokuluslu” denen şirketler dev ölçekte planlama yapmaktadır, ama her biri bir piyasa denizinde bir adadır. Kendi içlerinde planlama, kendi aralarındaki ilişkilerde ve dünya ekonomisinde bir anarşi ile birlikte var olur.

Bu çelişki nasıl ortadan kaldırılacaktır? Kapitalizm sadece metalar, teknikler ve büyük ölçekli üretimi üretmez. Aynı zamanda toplumun gittikçe büyüyen ölçüde mülksüzleştirilmesine dayanan mantığı ile bir mülksüzler sınıfını çığ gibi büyütür. Proletarya her geçen gün küçük köylülüğün ve kısmen esnaf-zanaatkârın yerini alır. Giderek (alıntıda da anlatıldığı gibi) zayıf kapitalistler de üretim araçlarından kopmuş mülksüz unsurlar haline gelir. Kapitalizmin bu özgül ürünü, proletarya, tarihteki bütün öteki doğrudan üreticiler sınıflarından, üretim araçlarından en ufak bir pay almamak dolayısıyla ayrılır. Serf veya reaya, korporasyon üyesi veya Ahi lonca mensubu şu ya da bu ölçüde toprağa ya da üretim araçlarına tasarruf edebiliyordu.²¹ Yani küçük ölçekli özel mülkiyet bütün bu sınıfların çıkarının çerçevesini oluşturuyordu. Başka türlü söylersek bunların çıkarları her zaman bir ölçüde başkalarına karşı bir içerikle tanımlanmak zorundaydı. Proletarya ise tanım gereği üretim araç-

20 *Kapital*, c. I, Yordam edisyonu, a.g.y., s. 729. Burada çeviride küçük bir değişiklik yaptım. Kitaptaki çeviri “işçi sınıfının öfkesi”nden söz ediyor. Oysa hem İngilizce, hem de (Marx’ın onayından geçmiş olan) Fransızca çeviri “isyan” diyor.

21 Elbette köle için bu söz konusu değildir, ama köle ile üretim araçları arasında başka türden bir **birlik** mevcuttu: köle kendisi de “konusan üretim aracı” idi!

ları mülkiyetinden yoksun ve kopmuş bir sınıftır.²² Dolayısıyla çıkarı mülkiyetin değil emek gücü sahiplerinin korunmasından yanadır. O yüzden evrenseldir. İşte piyasanın cenderesinde sıkışmış olan, özel mülkiyetin yarattığı parçalanmışlığı aşma ihtiyacını karşılamak için önkoşul olan kapitalist özel mülkiyetin ilgası açısından proletarya bu yüzden en uygun tarihsel öznedir.

Marx'ın yukarıya aldığımız pasajın başında, bütün bu sürecin “kapitalist üretimin özünde yatan yasaların işlemesiyle”²³ geliştiğinin altını çizdiğine dikkat çekelim. *Kapital*, sermaye temelinde örgütlenen bir toplumun işleyişinin yasalarını (daha önce “Almanca Birinci Basıma Önsöz”de gördüğümüz “kapitalizmin gelişme yasaları”, yani çoğul) inceleyerek belirlemiştir tarihi gidişatı. Marx'ın sürekli “zorunluluk”tan söz etmesi bundandır. Bir kez kurulduktan sonra kapitalizm kendi yasaları temelinde zorunlu olarak bu sona doğru ilerlemektedir bu analize göre. Kapitalizm kendini ortadan kaldıracak güçleri kendi bağrında, kendi işleyiş yasalarına uygun olarak üretmektedir yani. Bu yasaların etkileri yumuşatılabilir, geçici olarak durdurulabilir, bir süre için geri çevrilebilir, ama kapitalizm, kapitalizm olmaya devam ettikçe, kendi doğasına uygun bir gelişme gösterdiği sürece, sonunda kendi kendinin altını mutlaka oycaktır.

Ulaştığımız noktada *Kapital*'in bütün bilimsel yapısından çıkan en önemli so-

22 Dikkatli formülasyon okuyucunun gözünden kaçmasın. Birincisi, **tanım gereği** diyerek gereksiz birçok tartışmayı ufkumuzun dışında bırakıyoruz. “Köyde tarlası varsa?” türünden katışık toplumsal biçimleri gündeme getirmek bu tür, dünya tarihi ölçeğindeki analizlerde anlamsızdır. O zaman proletaryanın büyük çoğunluğunun tarihin hiçbir aşamasında üretim araçlarından bütünüyle yoksun olmamış olduğunu iddia etmiş olursunuz ki bu, sosyal bilime büyük bir katkı olur. İkincisi, **üretim araçlarından** yoksundur. Tüketim alanında mülkiyet bu anlamda işin içine katılmaz, dolayısıyla da bir karşı argüman oluşturmaz. Elbette ciddi bir mal mülk birikiminin potansiyel olarak proletaryanın mensubu olarak görülebilecek tekil unsurların ya da katmanların sınıf mücadelesindeki tavırları üzerindeki etkisi ayrıca tartışılmalıdır. Ama bu tür mal mülk birikiminin kapitalist toplumda istisnai olduğu unutulmazsa sorun toplu bir sorun olmaktan çıkar. *Mortgage* yoluyla konut edindirme sadece belirli emperyalist ülkelerde proletaryanın saflarında yaygın bir konut sahipliğine yol açmıştır. Bu da özel bir dönem olan 1945-1991 aralığının sona ermesinden sonra, 2008-2009 krizinden sonra ortaya çıkan eğilimde görüldüğü gibi ciddi bir aşınma göstermektedir. Şimdi, mortgage'in en gelişkin olduğu iki ülkeden biri olan (öteki ABD'dir) Britanya'da hayatı boyunca konut piyasasına alıcı olarak giremeyecek bir “kira kuşağı”ndan söz ediliyor. Bkz. örneğin Jenn Ashworth, “Generation Rental: The Housing Crisis Facing Today's Youth”, *The Observer*, 16 Mart 2014; Hilary Osborne, “Generation Rent: The Housing Ladder Starts to Collapse for the Under-40's”, *The Guardian*, 22 Temmuz 2015. 1960 veya 1970'te doğmuş insanların yüzde 64'ü 35 yaşına geldiklerinde ev sahibi iken, şu anda 20-39 yaş arasında olanların sadece yüzde 26'sının 2025'e kadar ev sahibi olacağı öngörülmüyor (bkz. “Generation Rent: London to Become a City of Renters by 2025”, *The Telegraph*, 25 Ağustos 2017. Bu olgu o kadar belirgin ki, artık Ulusal Özel Kiracılar Örgütü diye bir kuruluş var, internet sitesinin adı da “Generation Rent”, yani “Kira Kuşağı”.

23 Felsefi kavramlara ilgi duyanlar için burada kullanılan kavramın “immanent”, yani “içkin”, “içinde mündemiç” olduğuna işaret edelim. Şarkın felsefi geleneği bunu “zahiri” karşıtı olarak “batını” diye niteleyebilirdi belki.

nucun kapitalizmin kendi kendisinin ortadan kalkmasının tarihsel koşullarını yaratması olduğunu saptamış bulunuyoruz. Kapitalizm kendinden üstün bir uygarlığın, insanın bugüne kadar geliştirmiş olduğu üretici güçleri artık bilinçli bir planlamaya tâbi tutacak, bunun için özel mülkiyete son verecek, dolayısıyla da özel mülkiyetin ürünü olan sınıfların ve onlarla birlikte devletin tarih sahnesinden silinmesini sağlayacak, insanlığın tarih öncesinden çıkarak gerçek tarihini başlatmasını müjdeleyen bir uygarlığın, komünizmin doğuşunun koşullarını kaçınılmaz biçimde hazırlar.²⁴

İşte modern toplumun ekonomik hareket yasası budur. Kapitalizmin içinde sermayenin hareket yasalarının nasıl işlediği çok önemlidir. Bu yasaların en önemlileri, metalaşma yoluyla piyasanın bütün dünyayı sarıp sarmalayarak insanlığı birbirine bağlaması, proleterleşme, sermayenin üretici güçleri sürekli olarak devrimci tarzda değiştirmesi, kolektif işçinin oluşması, yoğunlaşma ve merkezileşme, sermayenin uluslararasılaşması ve dünya ekonomisinin oluşması, bütün bunlar nihayetinde şaşmaz biçimde aynı sonuca, yani komünizmin güncel hale gelmesine bağlanır. Ama Marx için o tek yasa bütün bunların hem sentezidir, hem doruğu.

Kapital'in esas konusu işte budur. Bu yüzden, bu yazının başlığında söylediğimiz gibi, “komünizmin kitabı”dır.

“Diyalektik yöntemden başka ne?”

Marx, (büyük M ile) “Mantık” bırakmadı, ama “Kapital”in mantığı’ni bıraktı bize; ve söz konusu sorunun çözümü için bu mantık’tan sonuna kadar yararlanmak gerekir; Hegel’de değer taşıyan ne varsa almış ve ilerletmiş olan bir maddeciliğin mantığı, diyalektiği ve bilgi teorisi [üç sözcüğe ihtiyaç yok aslında: üçü de aynı şeydir bunların] belli bir bilime uygulanmıştır “Kapital”de.

Lenin (1915)²⁵

Geldiğimiz noktada, “Almanca İkinci Basıma Önsöz”deki adsız Rus yazarın

24 Burada bir not düşerek, yazıyı yalın ve nispeten kısa tutabilmek amacıyla, aslında üretici güçlerin toplumsallaşması kavramının Marx’ın bu kısacık ve çok yoğun bölümde özetlediğinden daha zengin boyutları olduğunu belirtelim. Bu konuda Marx’ın 1857-58 defterlerini bir araya getiren *Grundrisse*’nin (Karl Marx, *Grundrisse. Outlines of a Critique of Political Economy*, Harmondsworth: Penguin, 1973) sağladığı birtakım fikirler, tartışmayı derinleştirmek ve ileri taşıyabilmek açısından çok doğurgan niteliktedir. Doğayla ilişkisinin gelişme tarzı (s. 409-410), sermayenin uygarlaştırıcı yönü (s. 409), sermayenin evrenselleştirici eğilimi (s. 540), otomasyon (s. 692-695) ve bir dizi başka pasajda ele alından başka konular, bu meseleyle ilişkilendirilebilecek çok önemli bir dizi nokta içerir. **Sermayenin kendi kendisinin engeli olarak incelenmesi**, *Grundrisse*’de çok güçlü bir noktadır. Şimdi MEGA II projesiyle Kapital’e girdi işlevi görmüş başka metinlerin (1861-63 defterleri, 1864-65 defterleri vb.) yayınlanacak olması, tartışmayı zenginleştirecek yeni birtakım fikirlerin de gündeme gelebileceğini düşündürüyor. MEGA II konusunda E. Ahmet Tonak’ın bu sayıdaki yazısına bakılabilir.

25 “Hegel’in Diyalektiğinin (Mantık’ın) Planı”, *Felsefe Defterleri*, a.g.y., s. 266.

Marx'ın "tek derdi"nin bir toplumsal düzenin yerini başka bir düzenin almasının zorunluluğunu göstermek olduğunu söylediğinde, Marx'ın buna tepkisinin neden "ancak bu kadar isabetli olabilirdi" mealinde olduğunu anlamış bulunuyoruz. Marx'ın "tek derdi" değilse bile "asıl derdi" tam da budur çünkü. Ama Marx'ın Rus yazarın fikirlerine ilişkin kurduğu cümledeki her fikri açıklamış olmadık henüz. O cümleye bir daha bakalım: "Sayın yazar, benim gerçek yöntemim dediği şeyi bu kadar isabetli ve kişisel olarak onu uygulamam söz konusu olduğu ölçüde, bu kadar olumlu bir şekilde tarif ederken, diyalektik yöntemden başka neyi tarif etmiş oluyor?"

Marx'ın burada, tam bu bağlamda diyalektiği neden vurguladığını açıklamadan önce, daha genel olarak diyalektiğin *Kapital*'deki yerine kısaca da olsa değinelim. Evvela, daha önceki bir çalışmamızda bu konunun bir boyutu hakkında söylediklerimizden kısa bir alıntı yapmamıza izin verilsin.

Diyalektiğin temel kategorisi olan çelişki, yani bir varlığın kendi içinde kendi karşısını barındırdığı fikri, bütün kitabı baştan sona kat eden bir ana temadır. *Kapital*, metanın analiziyle açılır ve meta derhal kullanım değeri ile değer (mübadele değerinin) birliği olarak nitelenir. Bu çelişki daha sonra değişik biçimlere bürünerek tekrar tekrar ortaya çıkar: somut ve soyut emek, meta ve para, üretim ve dolaşım, emek süreci ve değerlenme süreci (ya da aynı anlama gelmek üzere, sermayenin genişleme süreci), sermayenin emek üzerindeki biçimsel ve gerçek boyunduruğu – bu ikilikler ardı ardına birbirini izler. Bu ikiliklerin terimleri arasındaki gerilimdir ki, her aşamada analizi ileri doğru harekete geçirir.²⁶

Bu uzunca alıntıyı yapmamızın nedeni Marx'ın şimdi değineceğimiz bir düşüncesinin okur tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. O düşünceye geçmeden önce soralım: Marx'ın *Kapital*'de kapitalist üretim tarzına ilişkin analizinin en önemli, en ayırt edici boyutlarının ne olduğu sorulsaydı, kitabı iyi tanıyan insanların çoğunluğu ne cevap verirdi? Muhtemelen ilk sırayı "sömürünün sergilenmesi", yani artık değer keşfi alırdı. Bunun yanına kapitalizmin üretici güçler üzerinde yarattığı devrimci değişim etkisi de gelebilirdi, krizler de, meta fetişizmi de, yedek sanayi ordusu da, kâr oranının düşüşü de. Bakalım Marx ne diyor? Şimdi alıntılatacağımız mektup, güzel bir rastlantıyla tam da 150 yıl önce, 24 Ağustos 1867'de yazılmış. *Kapital*'in birinci cildini baskıya hazırlama süreci tamamlandıktan sonra Engels'le mektuplaşırken Marx şöyle yazıyor:

Kitabımda olan en iyi şeyler: 1. (ve de *facts*'in [orijinalinde İngilizce: olguların] bütün kavranışı buna bağlıdır) daha ilk bölümden itibaren, kendini kullanım değerinde mi yoksa mübadele değerinde mi ifade ettiğine bağlı olarak, **emeğin ikili karakterinin** öne çıkarılması; 2. **artık değer**, kâr, vergi, toprak rantı vb. türünden **tikel biçimlerinden bağımsız olarak** analiz edilmesi. Bu özellikle ikinci ciltte ortaya çıkacak. Klasik ekonominin tikel biçimlerin sürekli olarak genel

²⁶ *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu*, a.g.y., s. 221.

biçimle karıştırılmasına dayanan analizi çorba gibidir.²⁷

Kabul etmek gerekir ki, Marx burada meseleyi klasik ekonomi politikten farkı açısından ve teknik bir düzeyde ele alıyor. Ama *Kapital*'i iyi tanıyan herkes elini kalbine koysun ve kendi kendine cevap versin: Yukarıda sorduğumuz soruya, yani *Kapital*'in analizinin en önemli, en ayırt edici boyutları sorusuna cevap verirken ilk nokta aklınıza gelir miydi? İkincisi gayet olağan, çünkü sömürü ancak değer kavramı sayesinde teşhir edilebilir. Ama ilki? Emeğin ikili karakterini bu konunun uzmanları arasında işin teknik bir altyapısı gibi düşünmenin ötesinde önemseyecek insan muhtemelen bir elin parmaklarını geçmez! Üstelik de “olguların (...) bütün kavranışı buna bağlıdır”!

Peki, neden önemlidir emeğin ikili karakteri? Daha doğru koyalım sorunu: Emeğin ikili karakteri değil, emeğin ikili karakterinin “daha ilk bölümden itibaren (...) öne çıkarılması.” Bunu anlamak için yukarıda diyalektik çelişkinin *Kapital*'deki yeri konusunda kendi çalışmamızdan yaptığımız alıntıya bir kez daha göz atılmasını öneriyoruz: “*Kapital*, metanın analiziyle açılır ve meta derhal kullanım değeri ile değer (mübadele değerinin) birliği olarak nitelenir. Bu çelişki daha sonra değişik biçimlere bürünerek tekrar tekrar ortaya çıkar: somut ve soyut emek vb. vb...”²⁸ Yani Marx, daha birinci bölümden itibaren emeğin ikili karakterini (niteliğini), soyut ve somut emeği öne çıkardığını vurguluyorsa, bunun nedeni bu karakterin, *Kapital*'i baştan aşağıya kat eden çelişkiyi daha buradan temellendirmesindedir. Marx'ın bu andan itibaren geliştirdiği bütün kategoriler böylece bir yanlarıyla insanın doğa ile ilişkisini, öbür yanlarıyla da insanın insan ile ilişkisini ortaya koyan birleşik ama çelişik iki boyut içerecektir. Toparlayalım: *Kapital*, bu diyalektik örgünün açıklanmasından ibarettir! Başka türlü söylersek, ***Kapital tepeden turnağa diyalektiktir.***

Şimdi Rus yazarımız ile Marx'ın diyaloguna dönebiliriz. Marx **bu bağlamda** neden öne çıkarıyor diyalektiği? Bunu anlayabilmek için “Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi”ne geri dönmeliyiz. Yukarıda *Kapital*'in bu bölümünden yaptığımız ve emek araçları ile emeğin kendisinin toplumsallaşmasını ve özel mülkiyetle çelişkiye girmesini anlattığı ve “mülksüzleştirilenler mülksüzleştirilir” diye bitirdiği paragraftan sonra Marx şöyle devam eder:

27 “Correspondance sur le ‘Capital’”, *Le Capital*, c. I, Kitap iii, Paris: Editions Sociales, 1971, s. 231.

28 *Kapital*'in birinci cildini iyi tanıyan okur, Marx'ın işaret ettiği soyut ve somut emek ayrımının (emeğin ikili karakterinin) bizde neden ikinci sırada ele alındığını hemen anlayacaktır. Marx, en derinde yatan kategoriye ele alıyor Engels'le yazışırken. Oysa *Kapital*'de önce göz önünde olandan, elle tutulandan, metadan başlıyor (Bölüm 1, Kesim 1: Metanın İki Unsuru: Kullanım Değeri ve Değer), onun ardına sonradan geçiyor (Bölüm 1, Kesim 2: Metalarda Cisimleşmiş Emeğin İkili Niteliği). Biz o çalışmamızda *Kapital* okuruna küçük bir kılavuz oluşturmak amacıyla olduğumuz için Marx'ın sergilemesini izliyoruz, okurun da bizimle birlikte hareket edebilmesi için.

Kapitalist üretim tarzının ürünü olan kapitalist mülk edinme tarzı ve dolayısıyla kapitalist özel mülkiyet, bireyin kendi emeğine dayalı özel mülkiyetin ilk olumsuzlanmasıdır. Ne var ki, kapitalist üretim, bir doğa yasasının şaşmaz zorunluluğu ile, kendi olumsuzlanmasını doğurur. Bu, **olumsuzlanmanın olumsuzlanmasıdır.**²⁹

İşte size bütün ihtişamı ile diyalektik! Marx'ın Rus yazara ilişkin, “diyalektik yöntemden başka neyi tarif etmiş oluyor?” diye sormasının nedeni şimdi anlaşılıyor mu?

“Yarım yüzyıl sonra tek bir Marksist bile...”

Artık Lenin'in bu yazının başındaki alıntısına dönebiliriz. 1914'te Cihan Harbi patlak verince Lenin dünya durumunu kavrayabilmenin yönteminde daha sağlam basabilmek amacıyla yoğun bir Hegel okumasına girişmiş, özellikle Hegel'in *Mantık* kitabını didik didik incelemiştir.³⁰ Amacının ne olduğu açıktır: diyalektiği kaynağından öğrenmek. İşte bu çalışma sonundadır ki Lenin (1914 yılında kendi “felsefe defterleri”ne yazdığı bir notta) *Kapital*'in yayınlanmasından “yarım yüzyıl sonra tek bir Marksist bile Marx'ı anlamamıştır” diye yazma ihtiyacını hissetmiştir.

Şimdi aradan bir buçuk yüzyıl geçmiş durumda. Lenin kendisinden önceki kuşaklar ve kendi kuşağı konusunda ne kadar abartmıştır, söylemesi zor. Ama söylediğinde çok büyük bir hakikat payı olduğu tartışma götürmez. Peki, durum bugün nedir?

Burada tüketici bir tarama yapmamız söz konusu bile değil. Bu yazının konusu Marx'ın *Kapital*'i üzerine son 150 yıllık literatürün bir taraması değil. Birinci cildin yayınlanmasının 150. yılı vesilesiyle kitabın hiç de yalnızca bir ekonomi kitabı olmadığını, daha da önemlisi kapitalizm kadar, hatta daha fazla komünizm ile ilgili olduğunu ortaya koyabilmek. Ama sembolik bir tarama yapılabiliriz.

Kapital ve “Marksist iktisat” üzerine teknik literatürün sözünü bile etmeye gerek yok. Daha ziyade “dönüşüm sorunu”nun Marx'ın iktisadi sistemini nasıl başarısızlığa mahkûm ettiğini, daha iyi vakalarda ise Marx'ın iktisadının her şeye rağmen “dönüşüm sorunu”nun varsayılan çelişkilerinden nasıl kurtarılabileceğini, çoğunlukla eşzamanlı denklemler aracılığıyla inceleyen bu “Marxgil” (İngilizce “Marxian”) iktisat literatürü, Marx'ı sakalını keserek üniversite kürsülerine yakışır hale getirmeye çalışan beyhude bir çaba olarak görülmelidir.³¹ “Komünizm” kelimesi, geçimini bu literatüre

²⁹ *Kapital*, c. I, a.g.y., s. 729-730.

³⁰ Bu konuda çok iyi bir inceleme için bkz. Kevin B. Anderson, *Lenin, Hegel ve Batı Marksizmi*, İstanbul: Yordam Kitap, 2012. Bazı yazarlar inanılmaz başarıyı aynı kitapta teorik alanda (bazı ciddi hatalara rağmen) çok başarılı, politik alanda ise müthiş kavrayışsız olabiliyorlar. Anderson'un kitabı tam da böyle. Kitabın “Lenin: Hegel ve Diyalektik” başlığını taşıyan birinci kısmı Hegel-Lenin ilişkisini ne kadar derinliğine veriyorsa, “Lenin: Devrimin Diyalektiği Üzerine, 1914-1923” başlığını taşıyan ikinci kısmı da Lenin'in devrimci kavrayışını o kadar çarpıtıyor.

³¹ Bu literatürün (biraz eskimiş bir) eleştirisi için şu çalışmamıza bakılabilir: “Kapitalist Üretim Tarzında Yüzey Biçimleri”, *Kapital'in İzinde*, a.g.y., s. 133-158. Ayrıca söz konusu kitabın IV.

katkıda bulunarak sağlayan akademisyenlerin ağzına yakışmaz!

Peki, genç kuşaklar arasında Marx'ın *Kapital*'inin başlıca uzmanları olarak görülen yazarlar arasında durum nedir? En popüler isimler arasından üçünü seçeceğiz. İlki son dönemin büyük yıldızı David Harvey. Seçeceğimiz kitabı, incelediğimiz konuyla (*Kapital*'in anlamı ve önemi) en ilgili çalışması: *Kapital*'in birinci cildi konusunda yazdığı kılavuz.³² Harvey'in bu kitabının dizininde "komünizm" kelimesi geçmiyor! "Komünist" sözcüğü ise bir kitap olarak *Komünist Manifesto* içinde boy gösteriyor. Ama daha önemlisi, Harvey'in "Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi" bölümüne ilişkin söyledikleri. Unutmayın, bu kitap bir "kılavuz" ve dolayısıyla bize yol gösterecek. 350 sayfayı aşkın bir çalışmada bu bölüme bir sayfadan az bir yer ayrılıyor. Zaten o bir sayfanın da çoğu *Kapital*'den alıntı. Harvey bizim bu yazıda yaptığımız alıntılarını yaptıktan sonra yorumluyor: "Devrimin barikatlarına koşma çağrısı, *Komünist Manifesto* retoriğinin geri getirilerek *Kapital*'in siyasal anlayışına taşınması anlamına gelmektedir. Devrimci ruhun yol gösterdiği, hayranlık verici derinlikte bir analiz nihai bölümünü oluşturması gereken siyasal ve polemiksel bir önermedir bu."³³

Bu satırlardaki hafifliği hissediyor musunuz? "Devrimin barikatlarına koşma çağrısı", "*Komünist Manifesto* retoriği", "devrimci ruh", "polemiksel" vb. vb. Bu lafları ettikten sonra Harvey pek moda haline gelmiş olan kendi kavramı "mülksüzleştirme yoluyla birikim" hakkında (kim bilir kaçınıcı kez) sayfalar boyu süren hülyalı spekülasyonlara dalıyor. Bizde böylesine "kılavuzu karga olanın..." denir! Harvey, "Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi" bölümünden hiçbir şey anlamamıştır. Demek ki, *Kapital*'in devrimci bir kitap olduğunu anlamamıştır. Marx'ın bütün teorik projesi içindeki yerini anlamamıştır.³⁴ Dolayısıyla, ***Kapital*'den hiçbir şey anlamamıştır!**

Britanya'da akademik Marksist iktisadın duayeni sayılabilecek Ben Fine'a gelelim. Onun Alfredo Saad-Filho ile birlikte yazdığı kılavuz karakterindeki çalışması *Marx'ın Kapital'i*, Harvey'in kılavuzundan epey ileridedir.³⁵ Bir kere "komünizm", dizinde altı-yedi defa geçmektedir, yani kitap komünizmden bahsetmeyi "unutmamış". Daha önemlisi, kitabın üç sayfalık son alt bölümü "sosyalizm" adı altında kapitalizmin alternatifi olan düzeni konu edinir. Burada biraz geçerken gibi olsa da "hayatın" toplumsallaştırılmasından da söz edilmektedir. Ama *Kapital* için yol göstermeyi, onun okunmasına eşlik etmeyi amaçlayan bir kitapta, sermayenin esas

Kısmı'nı oluşturan yazılarımız da bu literatürle polemik yazılardır.

32 David Harvey, *Marx'ın Kapital'i İçin Kılavuz*, çev. Bülent O. Doğan, İstanbul: Metis Yayınları, 2010.

33 A.g.y., s. 317.

34 Bu konuyu bir sonraki bölümde ele alacağız.

35 Ben Fine/Alfredo Saad-Filho, *Marx'ın Kapital'i*, çev. Nail Satlıgan, Genişletilmiş İkinci Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2011.

diyalektiğinin kendi geliştirdiği üretici güçlerin ve kendisine karşıt sınıfın (proletaryanın) kendisini ortadan kaldırma potansiyelini yaratması olduğu konusunda dış dokunur hiçbir şey söylenmemektedir.

Üçüncü olarak “eski toprak” Paul Sweezy’ye geliyoruz. Tam bir klasik olan (1943 tarihli) *Kapitalist Gelişme Teorisi*³⁶ büyük avantajlarının yanı sıra³⁷ eksik tüketimciliğin ve *Monthly Review* ekolünün kendine özgü Marksizminin bütün olumsuzluklarını cisimleştirir. Ama şimdiki konumuz açısından dikkat çeken, Sweezy’nin 400 sayfaya yaklaşan kitabında üretimin toplumsallaşması, üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki çelişkiler gibi konulara hiçbir biçimde değinmemesidir. Paul Baran ile birlikte “tekelci sermaye” teorisinin sözcüsü olan bu iktisatçının, kitabında tekele ayırdığı 20 sayfaya yakın bölümde Lenin’in fikirlerinden hiçbir iz görülmez. Sonuç bölümünde ise şu tür bir yargıya rastlarız: “Şematik olarak ifade edersek, kapitalist üretimin temel iç çelişkisi, ülke dışına yayılmayı ve çelişkiyi beraberinde getirir.”³⁸ Burada Marx’ın “kapitalizmin özünde yatan” (*immanent*) çelişkisinden ne kadar uzaklaşmış olduğumuz görülüyor.

Kısacası, Lenin hâlâ haklı görünmektedir. Sadece yarım yüzyıl sonra değil, bugün 150 yıl sonra da Marksistler Marx’ı anlamamakta ısrar ediyorlar. Bunu Lenin’in bu konuya kendi yaklaşımı ile karşılaştırmakta yarar var. Lenin 1914’te (yani ironik biçimde henüz Hegel’in Mantık’ını okumadan önce!) Marx’ın hayatı ve düşüncesi üzerine yazdığı bir ansiklopedi maddesinde, “Marx’ın Ekonomik Öğretisi”ni yaklaşık 10-15 sayfa uzunluğunda bir bölümde anlatır.³⁹ İki alt bölümü vardır bu bölümün sadece: Değer ve Artık Değer. Ama bu kısacık bölümde Lenin “Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi”ne bir buçuk sayfa (yani toplam ekonomi bölümünün yüzde 10’unu) ayırmıştır!

Tablo belki bugün Lenin’in korktuğu kadar kötü değildir. Ernest Mandel’i sona sakladık, çünkü o, *Kapital* üzerine gençliğin çok okuduğu isimler arasında diğerlerinden farklı. *Kapital*’in 1970’li yılların sonunda yayınlanan yeni bir İngilizce çevirisinin üç cildine yazdığı giriş bölümlerinin toplandığı kitapta, birinci cilde vakfettiği girişin 11 bölümünden sonuncusunun “*Kapital* ve Kapitalizmin Kaderi” başlığını taşıdığını ve “ünlü 32. Bölüm”ün burada merkezi bir rol oynadığını görüyoruz.⁴⁰

36 Paul M. Sweezy, *Kapitalist Gelişme Teorisi*, çev. Gülsüm Akalın, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2007.

37 Dönüşüm sorunu üzerinde de, kriz teorileri üzerinde de Sweezy kadar kapsamlı taramaları pek az kaynak sağlar. Elbette 20. Yüzyılın ikinci yarısındaki ve yüzyılımızdaki gelişmeleri bu kitaptan öğrenmek mümkün değildir.

38 A.g.y., s. 347.

39 V.İ.Lenin, “Karl Marx (Marx’ın Kısa Yaşam Öyküsü ve Marksizm Açıklaması)”, *Karl Marx ve Marksizm Üzerine*, çev. Mazlum Beyhan, İstanbul: Yordam Kitap, 2013. Ekonomik öğretisi bölümü Yordam Kitap basımında küçük boy 20 sayfadır.

40 Ernest Mandel, *Marx’ın Kapitali*, çev. Osman S. Binatlı, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2008. s. 107-116.

Bu bölümü şöyle kapatmak istiyoruz. *Kapital*'in gerçekten anlaşılıp anlaşılmadığının bize göre çok iyi birkaç testi vardır. Bizi bu yazıda ilgilendiren en önemli testtir. *Kapital*'i atlayarak sıçrayarak da olsa dikkatli biçimde okumuş her kim birinci cildin “İçindekiler” tablosunu yeniden açıp da, “Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi” bölümünde işaret edilen çelişkinin adım adım açılımını o tabloda izleyemiyorsa, o henüz *Kapital*'i anlamamış demektir. İlk kutuya geri dönün ve yeniden başlayın!

1845-1848-1859-1867

Oysa iktisatçılarımızın ya görmezlikten geldiği önermeler Marx'ın bütün düşüncesinin merkezinde yatan toplam kavrayışla **kopmaz bir bütünlük** içindedir. Birini reddeden ya da görmezlikten gelen, ötekine de sırtını dönmüş demektir. Görelim.

Şayet *Kapital* hakkında buraya kadar söylenenler doğru ise, yani *Kapital*'in kapitalist üretim tarzı hakkında en önemli bulgusu bu üretim tarzının kendi yasaları temelinde gelişmesi sonucunda yarattığı üretici güçlerin belirli bir aşamada kapitalizmin kendi üretim ilişkileriyle çelişkiye girmesi ve yeni bir üretim tarzının tarihi temelini hazırlaması ise, o takdirde bu, her şeyden önce, Marx'ın maddeci tarih görüşünün ya da başka bir ifadeyle tarihsel materyalizmin modern çağ örneğinde çarpıcı biçimde doğrulanmasıdır. Çünkü Marx 1859'da tarihsel gelişmeyi nasıl kavradığına dair en ünlü açıklamasını, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'ya Önsöz'ünde (1859) yazdığına, araştırmalarının kendisini tarihsel gelişmenin anahtarının “hayatın maddi koşullarında” yattığı düşüncesine ulaştırdığını belirtiyor, vardığı genel sonuçları ise şöyle özetliyordu:

Varlıklarının toplumsal üretiminde insanlar kaçınılmaz olarak iradelerinden bağımsız biçimde belirlenmiş ilişkilere, sahip oldukları maddi üretim güçlerinin belirli bir gelişme aşamasına uygun üretim ilişkilerine girerler. Bu üretim ilişkilerinin bütünü toplumun ekonomik yapısını⁴¹ oluşturur; bu yapı, bir hukuki ve siyasi üstyapının üzerinde yükseldiği ve belirlenmiş toplumsal bilinç biçimlerinin karşılık geldiği gerçek temeli oluşturur. (...) Gelişmenin belirli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o ana kadar içinde hareket etmiş oldukları üretim ilişkileriyle (...) çatışma içine girer. Üretici güçlerin gelişme biçimi iken bu ilişkiler artık bu güçlerin önünde engel haline gelirler. O zaman bir devrimler çağı başlar.⁴²

İşte *Kapital*'in birinci cildinin sonunda “Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi” bölümünde anlatılan süreç tam da böyle bir süreçtir. Kapitalist üretim tarzı, üretici güçleri devrimci biçimde geliştirme eğilimi çerçevesinde onları öyle bir yere getirir-

41 Buna günümüzde yaygın olarak “altyapı” diyoruz.

42 Karl Marx, *Contribution à la critique de l'économie politique*, Moskova: Editions du Progrès, 1975, s. 4-5.

miş, emeği öylesine toplumsallaştırmıştır ki, bunlar artık kapitalist özel mülkiyet çerçevesi içine sığmamaktadır. Yani, insan ya Marx'ın maddeci tarih görüşünü paylaşıyordur ve bunun kapitalizmden komünizme geçiş söz konusu olduğunda doğrulanması ve örneği olan üretici güçlerin toplumsallaşması tezini de ciddiye alır ya da her ikisini birden reddediyordur.

Bu kadarla da sınırlı değil. Aslında *Kapital* bu ana boyutuyla aynı zamanda Marx ve Engels'in ta 1848'de ulaştığı bir sonucun ayrıntılı olarak kanıtlanmasından başka bir şey değildir. Marx, bilindiği gibi, ekonomi politik üzerine çalışmasına 1848 devriminin fırtınası dindikten sonra sınıf mücadelesini ve devrimi temellendirmek, modern toplumun gerçek yapısını işçi sınıfının bakış açısından ortaya koymak için girmiştir. Şimdi 1867'de ulaşılan noktada *Komünist Manifesto*'da Engels ile birlikte ileri sürdükleri çok önemli bir nokta, ekonomi politigin eleştirisinin o çok gelişkin teorik yapısının araçlarıyla güçlü bir dayanaklar sistemine kavuşmuş olmaktadır. Şöyle diyorlardı *Manifesto*'da:

Burjuva üretim ve mübadele ilişkileri, burjuva mülkiyet ilişkileri, o dev üretim ve mübadele araçlarını peyda etmiş olan modern burjuva toplumu, büyüler yaparak çağırdığı cehennem kuvvetlerine artık söz geçiremeyen büyücünün durumuna düşmüş bulunuyor. On yıllardır sanayinin ve ticaretin tarihi, modern üretici güçlerin modern üretim ilişkilerine karşı, burjuvazinin ve onun hâkimiyetinin yaşam koşulları olan mülkiyet ilişkilerine karşı isyanının tarihinden başka bir şey değildir.⁴³

Görüldüğü gibi, burada, yaklaşık iki on yıl sonra *Kapital*'in bütün yapısına yerdirilerek sergilenecek olan teorik yapının nihai sonucu özetleniyor. Marx böylece (başta Engels ile birlikte) ileri sürdüğü tezi, o yirmi yıllık ağır emek ile bilimsel olarak kanıtlamış oluyor.⁴⁴ Ama “Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi” bölümünde ifadesini bulan o zengin teorik yapının bir ön habercisi daha var *Komünist Manifesto*'da. Sermaye sadece kendi zeminini ortadan kaldıran üretici güçleri değil, kendi düzenini devirecek sınıfı da üretmektedir. *Komünist Manifesto* en ünlü pasajlarından birinde şöyle der:

Burjuvazi sanayinin ilerlemesinin iradesiz ve dirençsiz taşıyıcısıdır. Bu gelişme işçilerin rekabetten kaynaklanan soyutlanmışlığının yerine işçilerin ortaklaşmaktan kaynaklanan devrimci birleşimini geçirir. İşte bu nedenle büyük sanayinin gelişmesi, üstünde burjuvazinin [üzerinde] üretim yaptığı ve ürünleri mülk edindiği temelin kendisini

43 Karl Marx/Friedrich Engels, *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, çev. Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, s. 26-27.

44 Tabii *Manifesto*'nun bu pasajında bir zamanlama sorunu olduğu açıktır. 1848'de kapitalizmin üretici güçlere “on yıllardır” isyan etmekte olduğunu söylemek aşırı erken bir yargıda bulunmaktır. Bunu *Manifesto*'da dehalarını sergilemiş olan bu iki devrimcinin gençlik heyecanına atfetmek olanaklıdır. (*Manifesto* yayımlandığında daha Marx 30'unu, Engels ise 28'ini doldurmamıştı!).

burjuvazinin ayaklarının altından çeker. Dolayısıyla burjuvazi en başta kendi mezar kazıcısını üretir.⁴⁵

Böylece, *Kapital*'in *Komünist Manifesto*'nun bilimsel altyapısını sağlıyor olduğunu görüyoruz. David Harvey “*Komünist Manifesto*'nun retoriği” konusunda hafifliklerini yapadursun. Anlayamadığı, ***Kapital*'in de *Manifesto* kadar devrimci bir metin olduğudur!** İlki ile ikincisi tam bir tutarlılık içindedir.

Nihayet, kapitalizmin üretici güçlerin toplumsallaşması yoluyla komünizmi ürettiği tezi, Marx ile Engels'in en erken bir aşamada ütöpik sosyalistlere karşı benimsediği tutumun tam anlamıyla bilimsel olarak temellendirilmesidir. Bilindiği gibi Marx ve Engels ütöpik sosyalistlerin (en önemlileri Saint-Simon, Owen ve Fourier) kendileri için birer öncü olarak değerini teslim ettikleri halde, dünyayı iyi niyetli aydınların kafalarındaki “ideallere” göre biçimlendirme çabalarını safdil ve gerçekdışı buluyorlardı. Marksizmin bilimsel sosyalizminin ütöpik sosyalizmle farkının en parlak biçimde sergilendiği bir pasaj 1845 yılında yayınlanan ve Marx ile Engels'in ortak imzasını taşıyan *Alman İdeolojisi*'nde görülür: “Bizim için komünizm yaratılması gereken bir durum, gerçekliğin kendini uyarlaması gereken bir ideal değildir. Biz var olan durumu ortadan kaldıran gerçek harekete komünizm diyoruz. Bu hareketin koşulları şimdi var olan öncülün sonuçlarıdır.”⁴⁶

Kapital bu iddiayı da doğrulamıştır. Sadece komünizmin toplumun **gerçek hareketi** içinde insanlığın gündemine geldiğini göstermemiştir. Aynı zamanda hareketin koşullarının şimdi mevcut olan öncülün (kapitalist üretim tarzının) zorunlu ürünü olduğunu da ortaya koymuştur.

Sonucu çıkarabiliriz: “Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi” bölümünde söylenenlerin hayati, tekrarlıyoruz hayati önemini anlamayanlar, sadece *Kapital*'i değil, Marx'ı ve Engels'i, hiç ama hiç anlayamamışlardır.

Lenin eksik bile söylemiş!

Tarihsel eğilimin tarihsel anlamı

Bu yazının konusu, yayınlanışının 150. yılı vesilesiyle Marx'ın *Kapital*'inin teorik ve politik bakımdan en önemli sonucunun kapitalizmin komünizmi ürettiği olduğunu ortaya koymak. Yani teorik bir amacı var yazının. Bu yazı çerçevesinde iki şeyi yapmayacağız. Birincisi, bu önerme *Kapital* birinci cildin üzerinde yükseldiği son derecede yüksek soyutlama düzeyinde formüle edilmiş olduğuna göre bunun **nasıl somutlanacağına** ilişkin bir inceleme veya tartışma yapılabilirdi, bunu yapmayacağız. Başka bir şekilde söylersek, üretici güçler ile üretim ilişkileri, üretim

45 A.g.y., s. 32.

46 Karl Marx/Friedrich Engels, *The German Ideology, Collected Works*, cilt 5, Londra: Lawrence & Wishart, s. 49.

araçları ve emeğin toplumsallaşması ile mülk edinmenin özel karakteri arasındaki çelişkinin kendisini toplumun somut hareketi içinde nasıl ortaya koyduğunu araştırmayacağız. Bu konuda, Marx'ın kendi yaklaşımında kilit rolü oynayan dolayımın **ekonomik krizler** olduğu kanaatindeyiz ve bunu daha evvel başka bir çalışmamızda berrak bir biçimde ortaya koymuş bulunuyoruz.⁴⁷

İkincisi, günümüz dünyasının koşullarının Marx'ın yüksek bir soyutlama düzeyinde ve dünya tarihsel bir önerme olarak ileri sürdüğü tezini doğrulayıp doğrulamadığını araştırmayacağız. Bu konuyu gelecek yıl, 2018 sonbaharında, Üçüncü Büyük Depresyon'un 10. yılında dünyanın ekonomik ve politik durumunun bir bilançosunu çıkarırken yapmayı planlıyoruz. Bu konular bu yazının teorik soyutluk düzeyinin çok ötesinde somut verilerin değerlendirilmesini gerektiriyor.

Bizim bu yazıya son verirken altını çizmek istediğimiz çok önemli ama çok görmezlikten gelinen bir başka **teorik** konu var. Marx, “Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi” bölümünde cisimleşen, ama *Kapital*'in bütününe yayılan teorik önermeyle insanlık tarihinin yeni bir evresini müjdeler. Sınıflı toplumların tarih sahnesine çıkmasından, yazılı tarihin başlamasından beri ilk kez, **insan toplulukları içinde ve arasında çıkar kavgasının maddi temelleri ortadan kalkmaktadır**. Üretici güçlerin toplumsallaşmasının kapitalizmden komünizme geçiş açısından taşıdığı önemin ötesinde, bu önerme **bireysel çıkarı en iyi karşılayacak, en yüksek dolaşımın kolektif çıkar haline geldiği anlamını taşır**.

Kısaca açıklayalım. Bir ekonomik artışın üretilmeye başlamasından itibaren, yaygın olarak ilkel komünal toplum olarak bilinen insan topluluklarının komünal varoluşunun yerini adım adım çatlaklar, gerilimler, çıkar çatışmaları alır. Zamanla bunların belirleyici karakterde olanı, üretim araçları üzerinde kontrol oluşturarak başkalarının artık emeği ile yaşamaya başlayan mülk sahibi sınıf ile toplumların bütün ihtiyaçlarını karşılayacak üretimi doğa ile ilişki içinde yürüten, ama üretim araçları üzerindeki tasarrufu öteki sınıfa bağımlı hale gelen doğrudan üreticiler sınıfı arasındaki mücadele olur. İnsan toplulukları içinde doğmuş olan çıkar çelişkileri bu şekilde **sınıf mücadeleleri** biçimini alır, ama ne sınıf mücadeleleri bu ana çelişkiden ibarettir, ne de çıkar çatışmaları sınıf mücadelelerinden ibaret. Sınıf mücadeleleri hem ara sınıfları içerir, hem de sınıfların kendi içindeki çelişkileri. Sınıf mücadeleleri dışında da imparatorluklar arasındaki çıkar mücadelelerinden aynı sınıf içindeki bireyler arasındaki rekabete kadar sayısız çeşitlilikte çıkar çatışmaları yaşanır.

Kapitalist çağda bu eğilim doruğuna ulaşır. Geleneksel bütün koruyucu mekanizmaların, komünal karakterdeki bütün bağların çıplak nakit ilişkisi sonucunda

47 “Kapitalist Kriz mi, Kapitalizmin Krizi mi?”, Sermin Sarıca (der.), *Tülay Arın'a Armağan. İktisat Yazıları*, İstanbul: Belge Yayınları, 2010. Ayrıca *Üçüncü Büyük Depresyon* (İstanbul: Yordam Kitap, 2013) başlıklı kitabımızın özellikle “Kapitalizmin Alacakaranlığı” kısmına (s. 145-164) bakılabilir.

çözülmesi, burjuva toplumunu “herkesin herkese karşı savaşı”⁴⁸ üzerine kurulu bir cangıl haline getirir. Burjuva ideolojisi ve sosyal teorisi bu yüzden Darwin’in evrim teorisinden alabileceği en kötü yönü alır: Doğada olduğu gibi toplumda da herkes kendi çıkarımın peşinde koşacaktır. Toplumsal yaşam, her bireyin diğerlerinin gözünü çıkarmaya, tepesine çıkmaya, canını yakmaya yatkın, yatkın ne demek mecbur olduğu bir savaş meydanı olarak algılanır. Her şey bireyin “hayatta kalma” mücadelesine indirgenir. Kimse toplumun veya toplulukların çıkarımını üstün tutmaz. Bu düşünce sistematığı çerçevesinde burjuva bireyciliği temel ideoloji haline gelir. İktisatçılar rekabeti yere göğe koyamaz, bir de ona var olabilecek ekonomik sistemler arasında en iyisinin harcı rolünü verirler.

Bu durumda bütün toplumun, hele hele sınıf mücadelesinin iniş çıkışlarına bağlı olarak burjuva ideolojisinin hâkimiyetinin iyice yükseldiği dönemlerde, örneğin İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen 30 yıllık döneme karşıt olarak, diyelim 1979’dan (neoliberalizmin yükselmeye başlaması) ya da 1991’den (Sovyetler Birliği’nin dağılması) sonra içine girdiğimiz türden dönemlerde, sosyalizm/komünizm fikrini, hatta her ölçekte, her türden kolektif çözümü kuşkuyla karşılamasını gayet doğal görmek lazım. Vehbi Koç’un kurtlu kaşar satarak zengin olduğu öyküleriyle büyüyen işçi, “ben ne yapar da köşeyi dönerim?” diye düşünmekten alamaz kendini. “Sabancı’ya ver, bak nasıl işletir” yanılması, işçi sınıfının saflarında da yayılır. Hele hele Turgut Özal sonrası Türkiye’sinde.

Bu yaklaşımda sosyalizm/komünizm başarısızlığa mahkûm bir deney olarak görülecektir. Devrimler başarılı olsa bile, büyük mücadelenin heyecanı yatıştığında, daha adil bir toplum inşa etmenin idealizmi yerini günlük hayatın kaba ama zorunlu materyalizmine bıraktığında, herkes kendi çıkarımın peşine düşecek, kurulacak eşitlikçi ve adil toplum bireysel çıkarıcılığın kurtları tarafından kemirilerek sonunda çökecektir.

Marx’ın “üretici güçlerin toplumsallaşması” tezi bütün bu yaklaşımda derin bir yarık yaratır. Marx, toplumsal hayatın bütün yönlerinin maddi çıkarların ve bu çıkarlar arasındaki çatışmaların etkisi altında oluştuğunu, dolayım düzeyi ne kadar karmaşık olsa da hiçbir ilişkinin, kurumun veya fikrin maddi çıkarların çatışmasından ve en önemlisi sınıf mücadelelerinden bağımsız olarak biçimlenmediğini, her birinin bu maddi çıkarlar tarafından koşullandığını, tarihte en vurgulu olarak ileri sürmüş düşündürdür. Dolayısıyla yukarıda dile getirilen türden itirazları, bireysel çıkarın çözücü etkisini **düşünmemiş olamaz**.

48 Bu kavramın fikir babası burjuva siyaset feylesofu Thomas Hobbes’dur. Onun “doğa durumu”nu tasvir için kullandığı kavramı, Engels, 1845’ten, *İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu*’ndan itibaren kapitalist toplumun bir özelliği olarak vurgulamıştır. Tipik biçimde, Hobbes’da kavram tarih dışı bir geçerliliğe sahiptir, Engels’te tarihi bir boyut kazanmış, kapitalist üretim tarzına özgü hale gelmiştir. Hobbes kavramı güçlü devleti (“Leviathan”) gerekçelendirmek için kullanır, Engels ise komünizmi (yani ironik biçimde, son tahlilde ve uzun erimde, devletsizliği!).

Bir adım daha atalım: Marx, sosyalizmin, komünizmin, sınıfsız toplumun kurulması gibi, bütün tarihin seyrini, insanlığın tüm kaderini değiştirecek çığır açıcı bir atılımın, sadece devrim heyecanı ve adil bir toplum özleminin yarattığı idealizm temelinde gerçekleşeceğine inanmış olamaz. Öyle de değildir. Marx'ın komünizmi mümkün ve gerekli görmesinin nedeni, bireysel çıkarın insan davranışlarını yönlendirici güdü olduğunu yadsıması değildir. Bireysel çıkarın artık, tarihte ilk kez, **hemcinsine karşı rekabet ve mücadele yoluna göre, toplumsal, kolektif yöntemlerle daha iyi karşılanabileceği bir çağa girmiş olmamızdır.**

Başka şekilde söyleyelim: Komünizm, materyalizmin geçerliliğinin sona erdiği, idealizmin çağının açıldığı tarihsel dönem değildir. Maddi çıkarın kolektif olarak karşılanmasının, insanlığın üretici güçlerinin geldiği nokta sayesinde bütün verileri değiştirdiği çağdır. İşte Marx'ın "Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi" başlıklı bölümdeki şu kilit ibare bu yüzden insanlığın bambaşka bir çağa girişinin müjdesini vermektedir: "emek araçlarının yalnızca birlikte kullanılabilen emek araçlarına dönüşümü".

Kapitalizm insanlığa tarihte eşi görülmemiş bir emek verimliliği getirmiştir. Marksistler bunu yadsımak bir yana vurgulamak bakımından hep en önde gidenler olmuşlardır. İnsanın bunu görmesi için *Komünist Manifesto*'nun ilk bölümünü okuması yeter! Bu demektir ki insanlık bütün çağlardan daha müreffeh, daha güvenceli, daha mutlu bir hayatı kurma olanağı ile karşı karşıyadır. Ama kapitalizm, aynı zamanda, toplumun büyük çoğunluğu açısından, tartışmasız biçimde bunun önünde bir engel olarak yükselmektedir. Burjuva ideolojisine göre, kapitalizmi ilga eden devrimler bir çelişki ile karşı karşıyadır: Toplumun çoğunluğuna eşitliği, güvenceli bir geleceği, huzuru verebilir bu devrimler, ama üretici güçleri geliştiren kapitalizm olduğu için er geç daha zengin bir toplum arzusu bu toplumların kapitalizme dönüşmesine yol açacaktır. "Güvenceli gelecek olmasa da rekabet olsun ki daha yüksek bir refah seviyesinde yaşayalım."

Marx'ın üretici güçlerin toplumsallaşması tezi, bu çelişkinin ortadan kalktığını ileri sürer. Tarihte ilk kez insan toplulukları üretimi ve dağıtımını kolektif temelde, kamu mülkiyeti temelinde ve planlı olarak düzenlediğinde, her bir bireye rekabetin, piyasanın, özel mülkiyetin, kısacası herkesin kendi çıkarının peşinde koştuğu bir toplumun verebileceğinden **daha fazlasını** verecektir. Çünkü artık kapitalizmin kendi geliştirdiği emek araçları "yalnızca birlikte kullanılabilir"!? Çözüm zorunlu olarak toplumsaldır. Komünizm bunun için gereklidir. İnsanlar (tabii kapitalist azınlık dışındaki insanlar) bu yüzden kendi çıkarları doğrultusunda komünizmi seçecektir.

Burada bireysel olan ile toplumsal olan arasında tarihte hiç görülmemiş bir tuhaf ilişki olduğu görülüyor. Bunu kavramadan komünizmin neden artık geleceğin gündemi olduğunu anlamak mümkün değildir. Bu ilişkiyi yukarıda diyalektiğin do-

layım kavramını kullanarak şöyle açıkladık: bireysel çıkarın en yüksek dolayımı kolektif çıkar haline gelmiştir.

Komünizm genellikle sadece toplumsal çıkarın hüküm sürdüğü, her şeyin kolektif olduğu, toplumsal olandan başka hiçbir şeyin olmadığı bir toplum biçiminde tasvir edilir. Burjuvalar bunu bir eleştiri, bir yergi olarak ifade ederler; komünizme gönül vermiş olanlar ise burjuva bireyciliğine karşı gururla ilan ederler bunu. Çok da haklıdrlar burjuva bireyciliğine karşı çıkmakta. Ama ilişki biraz daha karmaşıktır Marx'ta.

Şimdi Marx'ın "Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi" bölümüne geri dönüyoruz. Marx kapitalizmin kendi zeminini ortadan kaldıran tipten toplumsallaşmış üretici güçleri geliştirdiğini, aynı zamanda kendi karşısında heybetli bir güç olarak proletaryayı kaçınılmaz olarak yarattığını, bunların "mülksüzleştirilenlerin mülksüzleştirilmesi" ile sonuçlanacak bir süreci başlatacağını anlatmış, sonra da bunun "olumsuzlanmanın olumsuzlanması" olduğunu ifade ederek sürecin diyalektik karakterine dikkat çekmiştir. İlk olumsuzlanma, hatırlanacaktır, doğrudan üreticinin üretim araçlarıyla birliğinin ortadan kaldırılmasıdır. Kapitalist sadece küçük üreticileri değil kendinden zayıf kapitalistleri bile yağmalayarak mahveder. Büyük kapitalistin kendisinin mülksüzleştirilmesi ise ikinci olumsuzlanmadır. Şimdi bütün bunlar ışığında bıraktığımız yerden devam edelim:

Bu, olumsuzlanmanın olumsuzlanmasıdır. Bu, özel mülkiyeti yeniden getirmez, ama kapitalist dönemde edinilmiş şeyler olan el birliğine ve toprağın ve emek harcanarak üretilmiş üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan **bireysel mülkiyeti** getirir.⁴⁹

"Bireysel mülkiyet"! İnsanın aklını durduracak bir ifade. Anarşistlere, en başta Proudhon'un "mutualisme"ine karşı, kapitalizmin yarattığı büyük ölçekli üretimden sonra "bireysel mülkiyet"i savunmanın olanaksız olduğunu bu kadar vurgulayan Marx, komünizmin mülkiyetini "bireysel mülkiyet" olarak niteliyor. İroninin doruğu! İnsanın acaba bir kalem sürçmesi mi diyeceği geliyor, ama üst üste Almanca basımlar, İngilizce, Fransızca, Rusça çeviriler... Hiçbirinde bu kalem sürçmesinin ne Marx'ın, ne Engels'in, ne de başkalarının dikkatini çekmemiş olması mümkün mü?

Bu ironinin sırrı, bu "bireysel mülkiyet"in özel nitelikler taşımasında yatıyor: bu **üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan** bir bireysel mülkiyettir. Bireysel küçük mülkiyetten kalktık, onun olumsuzlanması olarak kapitalist özel mülkiyetten (azınlığın dev ölçekli özel mülkiyeti, çoğunluğun mülksüzlüğü) geçtik, bunun olumsuzlanması (olumsuzlanmanın olumsuzlanması) olarak bireysel mülkiyete dönüyoruz, ama bu sefer küçük mülkiyet değil, ortak mülkiyete dayanan bireysel

49 *Kapital*, c. I, a.g.y., s. 729-730. Vurgu bizim. Çeviriyi, daha iyi anlaşılabilmesi için biraz değiştirmek zorunda kaldık.

mülkiyet. Bu inanılmaz derecede yoğun metinde (üç sayfada insanlık tarihi!) Marx hayati önem taşıyan bir noktaya da kısacık ama kilit bir ifadeyle değiniyor: “kapitalist dönemde edinilmiş şeyler olan”. Yani bireyselle dönüş vardır, ama kapitalizmin toptan olumsuzlanmasıyla değil. Onu içinde muhafaza ederek. Yani **hem aşarak, hem koruyarak**. *Aufhebung*. Hegel. Diyalektik. Lenin.

İşte bizim bireysel çıkarın tarihte ilk kez kolektif çıkarla dolayımlanmış olduğu bir tarih aşamasına girmiş olduğumuz önermesinin mülkiyet düzeyinde ifadesi budur.